

De ethiek van het ontzamelen met de verzameling van W.F.Hermans als concrete casus

Verslag debat Stichting Ontferfd Goed / dd 20 juni / De Gruyterfabriek / Den Bosch

Ontzamelen van verweesde collecties, hoe doe je dat op een goede manier? Wat zijn antwoorden op de vragen waar je voor komt te staan? Waarom kiest de Stichting Ontferfd Goed voor een prijsvraag (georganiseerd door studenten van de Willem de Kooning Academie in Rotterdam) om de uitgebreide verzameling typemachines van de schrijver W.F. Hermans elders onder te brengen?

Over deze vragen wordt deze donderdagmiddag 20 juni nagedacht en gesproken, tijdens het tweede debat dat de Stichting organiseert rondom het thema. De onorthodoxe werkwijze van Stichting Ontferfd Goed roept veel commotie en discussie op, dus het belooft een geanimeerde middag te worden in De Gruyterfabriek in Den Bosch, tevens thuishaven van de Stichting. Joep Schrijvers (bekend van “Hoe word ik een rat”) treedt op als gespreksleider en filosoof Rob van Gerwen (Universiteit Utrecht) zal de aanwezigen laten nadenken over het idee achter verzamelen en ontzamelen.

Joep Schrijvers heet de ruim dertig aanwezigen welkom op wat hij bij voorbaat al een historische middag noemt. Vooraf stelt hij de vraag wie van de aanwezigen zichzelf een vijand van de Stichting Ontferfd Goed durft te noemen. Dat durft niemand. Voordat het debat losbarst, krijgt het publiek een eerste stelling voorgeschoteld: “Dat de SOG de WF Hermansverzameling ontzamelt via een prijsvraag is een goede werkwijze”. De aanwezigen mogen hierover stemmen. Zes mensen zijn tegen, de rest is vóór. Om toch een levendige discussie op gang te helpen waarin niet iedereen het met elkaar eens is, worden per tafel speelkaarten uitgedeeld. Is die kaart zwart, dan dienen de personen aan die tafel argumenten vóór de stelling te bedenken. Is de kaart rood, dan moeten dat argumenten tégen zijn. De argumenten kunnen worden ingetypt op de typemachines die er staan. Er wordt driftig overlegd aan de tafels en de ruimte vult zich even later met geluiden van lang geleden. Huh, waar zit de enter op dit ding, zegt iemand. En dat er op een typemachine geen backspacetoets zit, is ook even wennen. De getypte vellen worden verzameld en zullen na de pauze tijdens de discussie aan de orde komen. Dan is het woord aan filosoof Rob van Gerwen.

Van Gerwen laat zijn toehoorders nadenken over objecten als betekenisdrager en begint zijn verhaal dicht bij huis, bij de route die hij liep van het station naar de fabriek, via het parkeerterrein van de Brabanthallen. “Wat ik meemaak op mijn wandeling van de trein naar hier, is eigenlijk de kern van mijn verhaal. Ik zie straten die ik niet ken en door ze te zien,

creëer ik ruimte en richting voor mezelf. Ik herken sommige gebouwen, ik zie een hek, ontdek direct de betekenis van dat hek, namelijk tegenhouden. Ik loop erlangs totdat ik een deur zie en ik weet dan meteen dat ik daardoorheen kan, er zit een klink aan. Ik begrijp kortom steeds onmiddellijk wat ik tegenkom." De betekenis zit al in de objecten, zegt Van Gerwen, maar toch zijn het subjectieve betekenissen, die wel door meerdere mensen op dezelfde manier opgepikt kunnen worden. "Joep schijnt dezelfde klink op dezelfde manier ervaren te hebben: hij ging niet open." Er zijn ook betekenissen met een idiosyncratisch karakter, die zich exclusief aan individuen prijsgeven. Ze doen zich bijvoorbeeld voor wanneer iemand na twintig jaar weer terugkeert in de straat waar hij zijn jeugd doorbracht. "Dan komen allerlei onvoorspelbare herinneringen boven. Je loopt daar en je vindt ze ter plekke." Zulke subjectieve herinneringen zijn niet deelbaar, maar veel andere wel.

Objecten kunnen ook meerdere lagen of betekenisgradaties hebben, vervolgt Van Gerwen. "Ik bezit objecten die mijn vader ooit gemaakt heeft voor ons, en als ik die zie, zie ik mijn vaders toewijding en ik zie ook de liefde van mijn vader voor ons." Die laatste betekenislaag is echter niet zichtbaar voor bijvoorbeeld mensen die op bezoek komen. Zij zien wel de toewijding van de maker, maar die liefde zien ze niet. "Je zou kunnen zeggen dat met het overlijden van zijn kinderen die subjectieve eigenschap zal verdwijnen."

De vader van Van Gerwen kon mooie dingen maken, maar hij was ook een verzamelaar, nog van voor de oorlog. Niet alle spullen die hij heeft nagelaten, hebben dezelfde waarde voor Van Gerwen. Zijn schuur vol troep bijvoorbeeld heeft hij zo snel mogelijk weggedaan. "Die ga ik niet bewaren omdat mijn vader daar alsmaar vertoefde, omdat zijn ziel daar leeft of zo, want dat is niet zo. Die ziel is ook daar verdwenen toen hij stierf, die zit nog wel in de die dingen die hij voor ons maakte, maar niet meer in de dingen die hij daarvoor gebruikte."

Relikwieus

Wat is, in het licht van het bovenstaande, verzamelen nu precies voor iets? Dat iets een erfstuk is, is dus niet het criterium om iets te bewaren. "Het criterium moet zijn of het een belangrijk erfstuk is. Of iets, met andere woorden, relikwieuze waarde heeft."

En hoe bepaal je nu of iets relikwieuze waarde heeft? En wanneer noem je iets cultureel erfgoed? "Ik vind dat we zuinig moeten zijn met de term cultureel erfgoed. Waarom dit niet en dat wel?" Van Gerwen meent dat de term vaak als een autoriteitsargument wordt gebruikt, zonder dat het appèl eraan onderbouwd is. "Stel, het is voorjaar en je maakt een avondwandeling met je partner. Je hoort in de verte de ganzentrek. Je stoot de ander aan en luistert en kijkt samen naar schoonheid van die ganzentrek. Zo deel je subjectieve eigenschappen." Wie niet kijkt en wie niet luistert, mist iets essentieels, vervolgt Van Gerwen. "Als we met z'n drieën staan te kijken en de derde is een bioloog en die zegt: o dat zijn rotganzen die gaan daar en daar heen en ze zijn eigenlijk een beetje te laat, want het is al zo en zo warm, dan kijkt die man helemaal niet." En mist dus de essentie. Op die manier

moeten we iets dus niet als cultureel erfgoed bestempelen, meent Van Gerwen. “Niemand kan zeggen: dát is cultureel erfgoed, zonder z’n punt hard te maken. En dat is: samen kijken en het ZIEN.”

Samen kijken en het zien: volgens van Gerwen kun je dat in bredere zin een vorm van je thuis voelen noemen. “Dat is volgens mij de crux van de hele thematiek waar we het hier vanmiddag over hebben. Je thuis voelen bij de objecten. Wij pikken de betekenissen in objecten op. Wij herkennen de stoel waarop we hebben gezeten. We voelen ons thuis in de wereld. Een demente voelt zich niet meer thuis. Objecten worden vreemden voor hem. Daarom is je thuis voelen volgens mij de scharnier van het debat.”

Maf

Verzamelen kun je doen op verschillende manieren. Wie verzamelt om te categoriseren en te classificeren, doet iets wat wetenschappers ook doen. Wetenschappers zijn niet bezig met de subjectieve betekenissen van objecten, maar met indelen en met typen. Subjectieve eigenschappen kún je niet verzamelen, maar dat zijn nu juist de eigenschappen die objecten interessant maken. Verder is verzamelen in zichzelf psychologisch dubieus, meent Van Gerwen. Soms is het een vorm van verslaving. De verzamelaar is altijd weer bezig met het volgende item voor zijn collectie en met het volgende, en het volgende. Volgens Van Gerwen moeten wij dan ook niet per se gaan behouden wat “een maf” verzameld heeft, tenzij daar een bepaald idee achter zit dat het waard is doorgegeven te worden.

In het geval van de Hermansverzameling heeft volgens hem alleen de rode IBM –waarop hij de laatste 25 jaar van zijn leven tikte- relikwieuze waarde. “Ik heb begrepen dat de Stichting Ontferd Goed wil dat de hele verzameling bij elkaar blijft. Maar ik denk dat die ene typemachine echt relikwieuze waarde heeft, dat is echt een relikwie. Daarvan moet je gewoon zorgen dat iedereen er met z’n vingers af blijft, dat is echt dé machine van Hermans. De rest verwatert de waarde van die machine alleen maar.” De rest, dat zijn in de ogen van Van Gerwen gewoon de producten van de verzamelwoede van een “maf” en in die zin dus min of meer betekenisloos. “Het zijn geen echt bijzondere typemachines heb ik begrepen. Wat natuurlijk zou kunnen is dat Hermans iets op het spoor was. En dat hij echt een goed criterium had voor zijn verzameling. In dat geval is het zinvol om dat criterium boven water te krijgen en om die reden de verzameling te handhaven. Maar als het alleen maar die warmte is die Hermans voelde, steeds als hij weer een nieuwe machine kocht, dan hebben we daar weinig mee te winnen.”

Het is niet verwonderlijk dat Van Gerwen meent dat het kunstenaarsduo de prijsvraag zou moeten winnen: zij zouden als geen ander in staat zijn betekenisloze objecten een nieuwe betekenis te geven, zoals Marcel Duchamps dat deed met zijn readymades. “Het risico is wel dat er weinig overblijft van de typemachines, maar dat moeten we durven lopen denk ik.”

Witte handschoenen

Na de pauze is het tijd voor debat en discussie. Dieuwertje Wijsmuller van de Stichting Ontferd Goed vindt dat de collectie bij elkaar moet blijven omdat Hermans een grote liefde had voor al zijn machines. “Die typemachines waren zó ongelofelijk belangrijk voor Hermans. Hij was verliefd op typemachines en gebruikte dat thema zó vaak in zijn werk, dat ik vind dat er een meerwaarde zit in het bewaren van de hele verzameling. Al plaats ik daar twee kanttekeningen bij: er zijn in de jaren tachtig al een paar machines afgestoten, dus de vraag is hoe compleet de verzameling nog is, én er bestaat een citaat van Hermans waarin hij zijn machines “rommel” noemt en zich afvraagt wat er na zijn dood mee moet gebeuren.” Van Gerwen brengt in dat dit een interessant nieuw argument is: dat je door die typemachines het werk van Hermans misschien beter begrijpt, maar daarmee hebben ze nog niet meteen relikwieuze waarde, dat is iets anders.

Kunnen we de afbeeldingen van de collectie niet tentoonstellen op een website, vraagt een man uit het publiek. Plaatjes van typemachines roepen een heel ander gevoel op dan de objecten zelf, is de reactie. Je moet ze aan kunnen raken en kunnen voelen om er iets bij te ervaren. Kunstenaar Stan Wannet (een van de inzenders) meent dat de collectie wel bij elkaar moet blijven, maar vervolgens niet met witte handschoenen behandeld hoeft te worden. “Met de hele verzameling kun je van alles doen, mits je je realiseert dat de rode IBM een relikwie is.” Volgens Theo Meereboer moet de collectie eveneens intact blijven. “Als je een relatie hebt met een persoon, zeg je ook niet dat bepaalde eigenschappen ontzamd moeten worden.”

Nieuwe waarden

Wat vinden de aanwezigen van het idee alles bij een particulier onder te brengen, of een paar stukken in een museum te zetten en de rest bijvoorbeeld via een veiling onderdak te geven?

Musea, zoals het Letterkundig Museum in Den Haag, hebben slechts interesse in een beperkt deel van de collectie, zoals in de rode IBM. De rest kan wat hen betreft naar de schroothoop. Maar daar zit nog van alles tussen. Waar zit het omslagpunt, zo vraagt Schrijvers zich af. Wat mag je wel met de collectie doen en wat niet? Mag je er als kunstenaar bijvoorbeeld gas van maken? “Ja”, vindt een van de kunstenaars. “Je kunt uit zo’n collectie allerlei thema’s halen en mensen zo langzaam ergens heen leiden. Er is nu een verzameling typemachines waar een rare, vage waarde boven hangt van een oude schrijver. Kunstenaars gaan op zoek naar bijzondere waarden, zetten daar bij wijze van spreken een zaklamp op om bezoekers die onverwachte waarden te laten zien.”

Student Reyndert Guiljam verklaart het idee van de prijsvraag. Hiermee wilden zij mensen de kans geven nieuwe betekenissen toe te voegen aan de collectie Hermans. Joep Schrijvers vraagt zich af of dat niet tegenstrijdig is: nieuwe en oude betekenis.

Volgens Reyndert kun je betekenissen van Hermans gebruiken voor nieuwe waarden. Van Gerwen voegt daaraan toe dat het prima mogelijk is om betekenissen te stapelen.

Prijsvraag

Wat vindt het publiek er eigenlijk van dat de Stichting de collectie typemachines via een prijsvraag een nieuwe bestemming geeft? Reyndert licht de revolutionaire keuze toe. Het Scription is niet voor niets failliet gegaan: er was wellicht niet genoeg belangstelling voor de collectie. De regels van de LAMO volgen heeft dan ook geen zin. Dat zou betekenen dat de collectie onbelangrijk in een depot belandt òf belangrijk wordt in een museum. Het is interessanter om er iets tussenin te bedenken.

Voor een twitteraar kan het niet revolutionair genoeg: hij oppert dat het ook een aardig alternatief zou zijn om de collectie te begraven, als een schat die latere generaties weer kunnen opgraven.

Waarom werkte de LAMO eigenlijk niet bij de collectie Hermans? Volgens Annette Gaalman van Erfgoed Brabant zit het probleem hem in het feit dat de collectie bij elkaar moest blijven als geheel. "Als je alles bij elkaar wilt houden, heb je een probleem in de museumwereld. Geen enkel museum wil nog een hele collectie." Volgens Gaalman is de LAMO er niet voor niets. Dat neemt niet weg dat prijsvragen wel wérken, erkent ze. "Prijsvragen voor monumenten op tv bijvoorbeeld. Iedereen doet mee en wil dat zijn of haar monument wint. Dat levert veel betrokkenheid op." Dieuwertje Wijsmuller brengt in dat de Stichting Ontferd Goed geen museum is en zich in strikte zin niet met die vraag bezig hoeft te houden. Volgens Annette Gaalman is dat onderscheid belangrijk: de SOG is geen museum. Kate Marchand van de Stichting Ontferd Goed geeft aan dat ze telefonisch contact heeft gehad met Ruprecht Hermans die in eerste instantie heeft gezegd dat de rode IBM naar een ander museum kon en de rest naar de veiling. In tweede instantie wilde hij zeggenschap over de collectie. Vervolgens is contact met hem gezocht en is hij ingelicht over de prijsvraag. Maar daarop heeft hij niet meer gereageerd.

Jolande Otten, oud-directeur van het Scription en nu mede-initiatiefnemer van de Stichting Ontferd Goed, vindt het apart dat er nu anders lijkt te worden gedacht over het al dan niet intact houden van de collectie. "In de tijd dat de collectie nog van het Scription was, werd het erg belangrijk gevonden om de collectie bij elkaar te houden. In België vinden ze dat ook erg belangrijk."

Patrick van Berkel, projectleider "rewriting history", meent dat ook de rode IBM niet belangrijk is. "Het was feitelijk maar een instrument, het gaat om het werk." Rob van Gerwen reageert dat het wel verschil kan maken met welk instrument een kunstenaar werkt. Je kijkt anders naar de David van Michelangelo als je denkt dat hij met een piepklein beitelkje uit het marmer kapte of met een grote.

Volgens Nico Bennemeer zijn er eigenlijk te weinig inzendingen om de jury een verantwoorde keuze te laten maken. Voor hem was de lage animo de reden om zijn idee – verschillende tentoonstellingen maken in het Amsterdams stadsarchief aan de Vijzelstraat – niet in te zenden. Volgens hem is deze prijsvraag nu niet het beste middel om de beste ideeën boven water te halen.

Els Hoogstraat vraagt zich af of particulieren wel goed kunnen zorgen voor erfgoed. Er zorgen toch al eeuwen lang mensen individueel voor erfgoed, zo is de reactie. En erfgoed dat eerst museaal geweest is, is dat een verschil? Erfgoed is van ons allemaal, reageert iemand. Dan pas van het museum. En dus is het geen probleem als het weer teruggaat naar ons allemaal. Dieuwertje Wijsmuller noemt een Noors museum als voorbeeld, dat de collectie verdeeld heeft over de bewoners van het dorp waar het museum zich bevond. Iedere bewoner zorgde voor een eigen object. Het nadeel van dit model is dat de collectie minder openbaar toegankelijk is. Het adoptiemodel van de Stichting Ontferfd Goed lijkt tot nu toe perfect te werken: mensen voelen zich enorm verantwoordelijk. Die betrokkenheid uit zich bijvoorbeeld in het idee om over vijf jaar de stukken weer samen te brengen en een tentoonstelling te organiseren.

Jolande Otten stipt nog aan dat het wellicht heftig kan overkomen als een museum besluit om erfgoed terug te geven aan het publiek, maar dat het anderzijds in Nederland zomaar zo kan zijn dat een museum failliet gaat en de collectie op straat komt te liggen, zonder dat er een LAMO aan te pas komt. En zonder dat er nagedacht wordt over het feit dat wanneer een museum geregistreerd is, de collectie beschermd is, en wanneer het museum sluit dit blijkbaar niet meer van belang is.

Aan het einde van de middag stemmen alle aanwezigen nogmaals over de stelling. Het debat blijkt drie extra volgers te hebben opgeleverd: drie mensen stemmen tégen de werkwijze van de Stichting, de rest gaat ermee akkoord.

Ellen Hameeteman
tekstvanellen.nl